

УДК 631.11

JEL Q 12

Концептуальні засади розвитку сільськогосподарських підприємств

Ланченко Є.О.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

 Ланченко Є.О. E-mail: lanchenko@ukr.net

Ланченко Є.О. Концептуальні засади розвитку сільськогосподарських підприємств. Економіка та управління АПК. 2022. № 1. С. 96–108.

Lanchenko Y. Conceptual bases of agricultural enterprises development. AIC Economics and Management. 2022. № 1. PP. 96–108.

Рукопис отримано: 18.04.2022 р.
Прийнято: 20.04.2022 р.
Затверджено до друку: 24.06.2022 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2022-172-1-96-108

Предметом наукового дослідження є науково-практичні засади розвитку різних видів сільськогосподарських підприємств в Україні. Метою статті є обґрунтування концептуальних напрямів виробництва продукції в малих, середніх і великих сільськогосподарських підприємствах в умовах воєнного стану та післявоєнного періоду. Використано дані Держстату України, нормативно-правові акти України та наступні методи наукового дослідження: абстрактно-логічний, системний підхід, монографічний, статистико-економічний.

На основі проведеного ретроспективного аналізу ефективності виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах визначено головні напрями господарської діяльності великих, середніх і малих підприємств у галузі. В умовах воєнного часу і майбутнього післявоєнного періоду, коли очікується значний спад інвестиційної активності, акцент у виробництві агропродукції буде спрямовано на більш трудомісткі й менш капіталомісткі види агробізнесу, зокрема в малих і середньотоварних сільськогосподарських підприємствах.

У сільськогосподарських підприємствах простежується різна питома вага оборотного капіталу в загальній вартості активів. У малих підприємствах у структурі капіталу превалює оборотний, тим часом у великих – основний капітал і капіталозабезпеченість у 3–4 рази більша ніж в інших видах господарювання в галузі. З огляду на це, в умовах воєнного стану й ризикованості капітального інвестування в галузі найбільш вигідним в економічному значенні є ситуація в малих і середніх підприємствах, де зафіксовано кращі показники капіталовіддачі та норми прибутку.

Доведено, що для великотоварних сільськогосподарських підприємств необхідно визначити економічні вектори розвитку в коротко- й середньостроковому періодах. Зокрема диверсифікувати агробізнес і поєднувати розвиток рослинництва й тваринництва, диверсифікувати канали збуту на зовнішній ринок продовольства, орієнтуватися і на внутрішній споживчий ринок. Також цим підприємствам необхідно приділити увагу виробництву біопалива, інших енергетичних ресурсів тощо.

На основі проведеного аналізу капітального інвестування в різних видах сільськогосподарських підприємств, обґрунтовано напрями інвестицій у сільськогосподарські машини та обладнання (їх можна швидко перемістити в разі наближення воєнного фронту). Саме такі інвестиційно-відтворювальні процеси простежуються в малих і середніх підприємствах, на відміну від великих підприємств, які значні інвестиції вкладали у будівництво виробничих і логістичних об'єктів.

Мало-, середньо- й великотоварні форми підприємництва в агробізнесі мають зайняти своє місце в економіці сільських територій. У результаті дослідження узагальнено концептуальні напрями – стратегічні орієнтири соціально-економічного розвитку різних видів сільськогосподарських підприємств на майбутній період.

Ключові слова: підприємництво, сільськогосподарське підприємство, фермерське господарство, продовольча безпека, зайнятість населення, економічна ефективність, капітальні вкладення.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. В останнє десятиріччя сільськогосподарські підприємства виробляють більше 60 % валової продукції в галузі, завдяки чому дотримується високий рівень продовольчої безпеки країни, формується експортний потенціал національної економіки, забезпечуються соціально-економічний розвиток територіальних громад, підприємництва, зайнятість, трудові доходи сільського населення тощо. В умовах воєнного та повоєнного періодів виникла потреба в додаткових економічних дослідженнях щодо обґрунтування напрямів виробництва продукції в різних видах сільськогосподарських підприємств як концептуальних засад їх розвитку.

У даному випадку підтверджується актуальність проведення ретроспективного аналізу розвитку сільськогосподарських підприємств, зокрема великих, середніх і малих форм господарювання в галузі, узагальнення поглядів різних вчених щодо розвитку підприємств галузі, формування висновків щодо подальших напрямів виробництва сільськогосподарської продукції в різних видах підприємств. Результати досліджень забезпечать вирішення наукових проблем формування концепції розвитку сільськогосподарських підприємств у воєнний і післявоєнний періоди.

Науковими питаннями розвитку підприємства та виробництва сільськогосподарської продукції у формальному секторі економіки займалися багато вчених, зокрема М.М. Ільчук, А.А. Дюк та ін. (аналіз теорій підприємництва та специфіки його в аграрному секторі) [1–4]; О.М. Могильний, О.І. Павлов (розвиток великотоварних сільськогосподарських підприємств) [5–6]; М.І. Кісіль, І.В. Свиноус та ін. (інвестиційна привабливість виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах) [7–8]; М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк, С.М. Кваша та інші (діяльність фермерських і кооперативних формувань) [9–14]; О.Ю. Єрмаков, В.В. Вакараш (організаційно-правові форми підприємництва в сільському господарстві) [15]; І.М. Паска, В.І. Радько (розвиток молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах) [16].

Більшість вчених обґрунтовують організаційно-економічні й соціально-трудові засади розвитку підприємництва та підприємств в сільському господарстві. Воєнні дії в Україні, які розпочалися 24 лютого 2022 р. з початком вторгнення військ Російської Федерації на територію нашої країни, вплинули на фінансові, логістичні й інші аспекти господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. Від

наукових працівників нині необхідне розроблення стратегічних напрямів розвитку аграрного сектору економіки в умовах війни та повоєнного періоду, що до сьогодні з наукової позиції ще не проводили. Одним із кроків має бути обґрунтування концептуальних напрямів виробництва сільськогосподарської продукції в підприємствах різних видів.

Мета дослідження полягає у визначенні концептуальних засад розвитку сільськогосподарських підприємств на основі обґрунтування напрямів виробництва продукції в малих, середніх і великих сільськогосподарських підприємствах в умовах воєнного стану та повоєнного періодів.

Важливими науково-практичними завданнями дослідження є визначення формальних критеріїв суб'єктів підприємництва в агробізнесі, проведення ретроспективного аналізу соціально-економічного розвитку сільськогосподарських підприємств і на цій основі – обґрунтування напрямів господарської діяльності в різних видах сільськогосподарських підприємств в умовах сучасних викликів воєнного і післявоєнного періодів.

Матеріал і методи дослідження. У процесі проведення досліджень використано нормативно-правові акти України, інформаційні й аналітичні дані Держстату України та результати досліджень вчених. Методичний інструментарій дослідження включає загальнонаукові та спеціальні методи наукового дослідження, зокрема: абстрактно-логічний (для обґрунтування умовиводів і висновків); системний підхід (для обґрунтування напрямів розвитку різних форм господарювання в сільському господарстві); монографічний (врахування результатів дослідження вчених за даним напрямом дослідження); статистико-економічний (для побудови рядів динаміки) тощо.

Результати дослідження та обговорення. Розвиток сільськогосподарських підприємств забезпечує роботою значну частину населення країни, сировиною підприємства харчової і переробної промисловості, податкові надходження в бюджети територіальних громад. Тому в умовах воєнного стану та непрогнозованості настання й тривалості майбутнього повоєнного періоду постала наукова проблема аргументації подальших напрямів соціально-економічного розвитку різних форм агропідприємництва, зокрема в коротко- й середньостроковій перспективі. Такі напрями стануть концептуальними завдяки врахуванню попереднього стану розвитку сільськогосподарських підприємств, а також переваг і загроз розвитку кожного їх виду: великого, середнього й малого підприємства.

Останні дослідження феномена підприємництва проведено М.М. Ільчуком та іншими вченими [1], які виокремили й охарактеризували ряд концепцій його розвитку й доказово підтвердили, що підприємництво залишається сферою, де зберігається безліч відкритих питань, можливостей для формування власних професійних траєкторій та інтервенції в суміжні дисципліни. Підприємницька практика з плином часу змінюється, її дослідники мають бути готові до змін, включно з урахуванням нових галузей, вивченням гравців нового типу, які стали підприємцями в ХХІ ст.

В агробізнесі соціальне значення розвитку підприємництва вдало дослідив А.А. Дюк [2], зазначивши, що в системі підприємство–сільська територія практично локально проявляються засади соціальної відповідальності, які сповідують сільські підприємці. Організаційно-економічна соціалізація підприємництва на селі – один із шляхів створення селозберігаючої моделі господарювання. Для підтримки передумов у її побудові важливе значення має формування кооперативних структур. Агробізнес підприємство постало предметом дослідження В.В. Русанюка [3], який розкрив сутність і основні напрями державного регулювання й підтримки розвитку підприємництва в аграрному секторі в сучасних умовах.

Ураховуючи зазначене вище, зупинимось на юридичному трактуванні підприємницької діяльності, яка в Україні регулюється Господарським кодексом України [17]. Згідно з ним підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Головним суб'єктом підприємництва є підприємство (юридична особа) – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб через систематичне здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності.

Сільськогосподарське підприємство, з огляду на назву, спеціалізується на виробництві рослинницької й тваринницької продукції. Така відповідність підтверджується методологією статистичного обліку та нормативно-правовим регулюванням господарської діяльності в Україні, яким чітко визначено суть даного підприємства та критерії віднесення до них відповідних товаровиробників.

Сільськогосподарське підприємство – суб'єкт господарювання, який має право юридичної особи, або відокремлений підрозділ юридичної особи, що здійснює систематичну виробничу діяльність у галузі сільського господарства, до їх складу включають фермерські господарства [18]. Фермерське господарство є формою підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції [17]; є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках ... [19].

Позитивним явищем із 2016 р. було нормативне забезпечення створення сімейних фермерських господарств у формі юридичних осіб або фізичних осіб – підприємців. Останніми мають стати сільські родини, що господарюють на площі сільськогосподарських угідь від 0,5 до 20 га. Державна підтримка останніх має забезпечити створення формальних робочих місць і призупинити трудову еміграцію із сільських територій України.

Важливим є встановлення критерію віднесення до сільськогосподарського підприємства, що зазначено в Податковому кодексі України: сільськогосподарським вважається підприємство, основною діяльністю якого є постачання вироблених (наданих) ним сільськогосподарських товарів (послуг) на власних або орендованих основних фондах, а також на давальницьких умовах, в якій питома вага вартості сільськогосподарських товарів/послуг становить не менш як 75 % вартості всіх товарів/послуг, поставлених протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно [20].

Отже, визначивши об'єкт дослідження – сільськогосподарські підприємства, проведемо ретроспективний аналіз загального стану їх розвитку в Україні за даними таблиці 1. На основі цього обґрунтуємо подальші напрями їх функціонування в складних і важко прогнозованих умовах воєнного та післявоєнного періодів.

Протягом досліджуваного періоду збільшується кількість сільськогосподарських підприємств, обсяг виробництва продукції, прибуток тощо. Висока рентабельність виробництва продукції за такими групами: зернові й зернобобові культури (пшениця, ячмінь, кукурудза), технічні культури (соняшник, соя, ріпак) обумовили концентрацію даних напрямів виробництва рослинницької продукції саме в сільськогосподарських підприємствах. Оскільки останні апріорі налаштовані на досягнення кращих економічних результатів – збільшення

рентабельності продукції, капіталовіддачі, продуктивності праці, урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин на основі застосування інноваційних агротехнологій, удосконалення організації виробництва та праці, її мотивації тощо.

У сільському господарстві України простежується концентрація виробництва: формуються великотоварні компанії (агрохолдинги), які ведуть агробізнес на більш як 10 тисяч гектарах сільськогосподарських угідь. Вони більшою мірою зосереджені на менш трудомістких видах виробництва продукції (зернове господарство, вирощування соняшнику, сої, ріпаку тощо). Водночас залишається проблема формальної зайнятості та формування трудових доходів населення сільських територій, погіршується рівень життя сільського населення тощо [21].

Вчений О.М. Могильний зазначає, що в Україні нині сформована змішана аграрна економіка з різноманітною організаційно-правовою й організаційно-управлінською структурою. Її основою слугують недержавні підприємства та компанії з іноземними інвестиціями. Системно лобіюючи корпоративні інтереси в органах державної влади, вони забезпечують отримання рентних доходів і конкурентний розвиток на зовнішніх, переважно сировинних ринках. Закономірною платою за їх світове лідерство для народу України стає зростання суспільних витрат на сплату монополю високої ренти, системно-структурні перекося базової галузі економіки, загроза поділу сільськогосподарських земель на латифундії серед обмеженого кола олігархів із комплексом деструктивних наслідків для сільських територій [5].

Таблиця 1 – Виробничі й фінансові показники діяльності сільськогосподарських підприємств

Показник	Рік				2020/ 2017, ±
	2017	2018	2019	2020	
Кількість с.-г. підприємств, од.	45558	49208	48504	47523	1965
У т. ч. фермерські господарства	34137	33164	32452	31851	-2286
Виробництво с.-г. продукції, млрд грн	428,4	532,7	531,5	566,2	137,8
У т. ч.:					
продукція рослинництва, %	67,4	69,5	69,9	68,3	0,9
продукція тваринництва, %	48,0	49,5	51,3	52,3	4,3
Питома вага с.-г. підприємств у валовому виробництві с.-г. продукції, %	60,5	62,8	63,1	63,4	2,9
У т. ч. фермерських господарств	10,2	10,9	11,6	10,7	0,5
Фінансовий результат до оподаткування, млрд грн	68,1	70,8	93,6	81,6	13,5
Питома вага прибуткових с.-г. підприємств, %	86,8	86,8	83,5	83,2	-3,6
Рівень рентабельності всієї діяльності с.-г. підприємств, %	16,5	14,2	16,6	13,9	-2,6
Рівень рентабельності виробництва продукції: зернові та зернобобові культури	25,0	24,7	11,8	20,0	-5,0
соняшник	41,3	32,5	23,5	39,4	-1,9
буряк цукровий фабричний	12,4	-11,4	-15,4	-13,5	-25,9
овочеві культури	9,9	13,3	2,8	8,0	-1,9
картопля	10,0	6,8	15,4	11,0	1,0
плодові та ягідні культури	35,4	6,4	6,2	19,0	-16,4
виноград	51,6	22,6	-7,2	-16,2	-67,8
молоко	26,9	16,1	20,6	20,4	-6,5
ВРХ на м'ясо	3,4	-17,7	-27,1	-24,2	-27,6
свині на м'ясо	3,5	6,9	4,7	2,6	-0,9
вівці та кози на м'ясо	-39,6	-16,6	-39,7	-39,4	0,2
птиця на м'ясо	7,0	5,7	-3,7	-0,2	-7,2
яйця птиці свійської	-9,0	5,4	-23,5	-19,2	-10,2

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України [18].

Зрештою, виробництво агропродовольчої продукції в Україні нині забезпечується трьома групами агроформувань: 1) великотоварними сільськогосподарськими підприємствами (агрохолдинги, високоспеціалізовані підприємства, акціонерні товариства); 2) середньотоварними підприємствами (товариства з обмеженою відповідальністю, приватні підприємства, сільськогосподарські виробничі кооперативи); 3) малими формами господарювання (приватні підприємства, фермерські господарства, сільські домогосподарства, особисті селянські господарства) тощо.

Питома вага сільських домогосподарств у валовому виробництві сільськогосподарської продукції становить трохи менше 50 %. Проте вони забезпечують 70–95 % виробництва більш трудомісткої і менш капіталомісткої сільськогосподарської продукції в Україні (овочів, картоплі, плодів і ягід, молока тощо). Зокрема, молочне скотарство в Україні станом на кінець 2020 р. представлено на 2/3 у сільських домогосподарствах. Тут налічується 1865,6 тис. гол. ВРХ, зокрема 1249,1 тис. гол. корів, тим часом у сільськогосподарських підприємствах – лише 1008,4 тис. гол. і 421,9 тис. гол., відповідно. Поголів'я свиней в останніх налічувалося 3629,5 тис. гол., у господарствах населення дещо менше – 2246,7 тис. гол. [18].

Тому в умовах воєнного часу і майбутнього післявоєнного періоду, коли очікується значний спад інвестиційної активності в галузі через очевидні ризики воєнного періоду, акцент у виробництві агропродукції буде спрямовано на більш трудомісткі й менш капіталомісткі види агробізнесу у малих і середньотоварних сільськогоспо-

дарських підприємствах. Птахівництвом, свинарством як високоінтенсивними підгалузями тваринництва традиційно займатимуться переважно спеціалізовані великотоварні підприємства – птахофабрики й свинокомплекси.

Про такі очікування перебігу інвестиційно-відтворювальних процесів у сільськогосподарських підприємствах свідчать результати досліджень М.І. Кісіля [7], який ще до російсько-української війни 2022 р. визначив декілька фаз інвестиційних процесів у сільському господарстві та харчовій промисловості. Зокрема, у 2023–2024 рр. прогнозується уповільнення інвестиційної активності; 2025 р. – початок активізації інвестиційних процесів; 2026–2030 рр. – нарощування темпів інвестиційного розвитку. Тепер можна вважати, що зазначені останні дві фази будуть відтерміновані (перенесені) на післявоєнний період. Особливістю інвестиційного процесу в сільському господарстві слід вказати зменшення участі в ньому малого агробізнесу.

В Україні великих застережень щодо продовольчої безпеки немає, проте, якщо порівнювати з рекомендованими нормами споживання продовольчої продукції за такими позиціями: м'ясо, риба, молоко, плоди і ягоди, овочі, цукор (табл. 2), то перспективним має бути розвиток внутрішнього споживчого ринку продовольства. Саме виробництво більшості зазначених видів продукції є менш капіталомістким і водночас більш трудомістким, що у воєнний та майбутній післявоєнний періоди буде актуальним через велику ризикованість інвестиційних процесів і збільшення пропозиції робочої сили на ринку праці в аграрній сфері.

Таблиця 2 – Споживання основних продуктів харчування в Україні, кг/особа

Показник	У середньому за рік у 2017–2020 рр.	Раціональна норма (розрахунки МОЗ України) ¹	Нестача	
			кг/особа	%
М'ясо та м'ясопродукти, включаючи субпродукти та жир-сирець	53	80	27	33,8
Молоко та молочні продукти	200	380	180	47,4
Яйця, шт.	277	290	13	4,5
Хлібні продукти (хліб та макаронні вироби у перерахунку на борошно; крупи, борошно, бобові)	99	101	2	2,0
Картопля	138	124	x	x
Овочі та баштанні продовольчі культури	163	161	x	x
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	56	90	34	37,8
Риба та рибні продукти	12	20	8	40,0
Цукор	29	38	9	23,7
Олія	12	13	1	7,7

¹ Рекомендовані раціональні норми споживання основних продуктів харчування на душу населення [22].
Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України [18].

Зважаючи на це, актуальним питанням є визначення головних напрямів виробництва агропродукції в різних видах сільськогосподарських підприємств у контексті забезпечення більшої кількості формально зайнятих у сільському господарстві та суміжних напрямках трудової діяльності (харчова й переробна промисловість, торгівля, сервісні послуги тощо). Це забезпечить розвиток територіальних громад, продовольчу безпеку країни у складний час воєнних дій та майбутній повоєнний період, коли суб'єкти підприємництва в коротко- й середньостроковій перспективі з максимальною обережністю ставитимуться до капітального інвестування в агробізнесі.

Крім того, у довоєнний період інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств, як зазначають учені І.В. Свиноус та ін., характеризувалася негативними тенденціями за низкою економічних показників. У сільськогосподарських підприємствах виник дисбаланс фінансових потоків, зменшився рівень рентабельності виробництва зернових і технічних культур. Основною причиною зниження прибутковості слід вказати зростання вартості ресурсів агровиробництва на тлі зниження цін зернових та олійних. Підвищилася орендна плата за землю, заробітна плата працівників, а також зросли податкові відрахування через скасування спецрежиму оподаткування ПДВ тощо [8].

Аналітичні дані про зайнятість, ефективність виробництва продукції, оплату праці, капітальні вкладення в різних видах сільськогосподарських підприємств наведено в таблиці 3 (критерії суб'єктів великого підприємства: 251 працівник і більше, річний дохід більше 50 млн євро; середнього: 51–250 працівників, 10–50 млн євро; малого: 11–50 працівників, 2–10 млн євро; мікропідприємства: до 10 працівників і річний дохід – до 2 млн євро). Оскільки в загальному підсумку виробництво продукції сільського, лісового й рибного господарств становить 661 млрд грн, а питома вага сільськогосподарських підприємств – 85,7 %, або 566,2 млрд грн (див. табл. 1), то для проведення аналізу й формування висновків можна використати інформацію наступної таблиці.

У малих і середніх формах агробізнесу зосереджено більше 90 % зайнятих працівників і тут виробляється більше 85 % агропродукції, тому це два головні суб'єкти аграрної економіки. У малих підприємствах апіорі власни-

ки є, зазвичай, одночасно їх працівниками, тут формується статусна мотивація праці (умовно кажучи, господар і працівник в одній особі), у великих і середніх підприємствах, де в середньому працює близько 130 осіб, що уможливорює ведення колективного соціального діалогу й укладання колективних угод регулювання соціально-трудова відносин у підприємстві.

У різних видах сільськогосподарських підприємств простежується різна питома вага оборотного капіталу в загальній вартості всіх активів. Зокрема, у малих підприємствах у структурі капіталу превалює оборотний (купівля насіння, добрив, пестицидів, пального тощо), тим часом у великих – основний капітал і капіталозабезпеченість у них у 3–4 рази більша ніж в інших видах господарювання в галузі. З огляду на це, в умовах воєнного стану й ризикованості капітального інвестування в галузі найбільш вигідним в економічному значенні є ситуація в малих і середніх підприємствах, де зафіксовано кращі показники капіталовіддачі (1,47–1,86 грн) та норми прибутку (5,6–8,6 %). Тут виникає необхідність у воєнний час і надалі збільшувати обсяги товарного кредитування та налагодження корпоративної дисципліни й культури як з контрагентами із закупки насіння, добрив і пального, так і з продажу виробленої агропродукції – із хлібоприймальними пунктами, молокозаводами, м'ясокомбінатами тощо.

Отже, в умовах воєнного стану, коли порушені раніше сформовані логістичні ланцюги експортних поставок агропродукції через південно-східні регіони нашої країни внаслідок бойових дій і воєнного фронту, які були надзвичайно важливими для великотоварних сільськогосподарських підприємств, для останніх необхідно визначити економічні вектори свого розвитку в коротко- й середньостроковому періодах. Зокрема диверсифікувати агробізнес і поєднувати розвиток рослинництва й тваринництва, диверсифікувати канали збуту на зовнішній ринок продовольства, орієнтуватися і на внутрішній споживчий ринок. Також щодо енергетичної безпеки країни і підприємств необхідно приділити більше уваги виробництву біопалива, інших енергетичних ресурсів (енергетична верба, виготовлення паливних брикетів із відходів чи супутньої продукції сільськогосподарського виробництва тощо).

Таблиця 3 – Дані про соціально-економічний розвиток різних видів сільськогосподарських підприємств у 2020 р.

Показник	ВП	СП	МП	МікроП	Разом або в середньому
Кількість діючих підприємств, од.	36	2134	5240	42042	49452
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	38,6	277,7	121,0	97,4	534,7
У т. ч.: наймані працівники, тис. осіб	38,6	277,4	119,8	70,7	506,5
власники, засновники та члени їх сімей, тис. осіб	0,0	0,3	1,2	26,7	28,2
Середня кількість зайнятих в 1 підприємстві, осіб	1072	130	23	2	1227,8
Питома вага зайнятих, %	7,2	51,9	22,6	18,2	100,0
Витрати на персонал, млн грн	8199,5	39286,9	13174,9	4731,4	65392,7
Оплата праці, млн грн	6797,9	32422,5	14545,3	3725,9	57491,6
Виробничі основні засоби, млн грн	97586,1	170202,9	94719,3	56514,7	419023,0
Інші основні засоби, млн грн	6,0	78,1	42,6	31,6	158,3
Оборотні засоби, млн грн	87440,8	303968,9	183823,9	135890,0	711123,6
Загалом виробничі засоби, млн грн	185032,9	474249,9	278585,8	192436,3	1130304,9
Власний капітал, млн грн	99557,1	271264,7	158820,4	82608,7	612250,9
Питома вага власного капіталу, %	53,8	57,2	57,0	42,9	54,2
Питома вага оборотних засобів у капіталі, %	47,3	64,1	66,0	70,6	62,9
Капіталозабезпеченість 1 зайнятого, тис. грн	2528,3	613,2	783,2	580,6	784,0
Капіталовіддача, грн	0,93	1,86	1,80	1,47	1,58
Норма прибутку, %	4,8	8,6	7,9	5,6	7,3
Капітальні інвестиції, млн грн	6627,3	27315,0	15075,2	715,4	49732,9
У т. ч. в: будівлі та споруди, %	24,7	26,3	13,2	12,3	21,9
машини та обладнання, %	46,8	61,1	83,1	86,4	66,2
Вироблена продукція, млн грн	90514,9	316443,3	171036,3	82956,0	660950,5
Питома вага виробництва продукції, %	13,7	47,9	25,9	12,6	100,0
Реалізована продукція, млн грн	78052,1	289400,1	160723,5	77307,4	605483,1
Рівень товарності виробництва продукції, %	86,2	91,5	94,0	93,2	91,6
Прибуток, млн грн	8794,1	40610,2	21979,8	10846,5	82230,6
Питома вага прибуткових підприємств, %	75,0	84,0	82,6	82,4	83,2
Питома вага оплати праці у вартості виробленої продукції, %	7,5	10,2	8,5	4,5	8,7
Заробітна плата, тис. грн	14,7	9,7	10,1	4,4	9,0
Продуктивність праці 1 зайнятого за рік, тис. грн	2344,9	1139,5	1413,5	851,7	1236,1
Рентабельність праці (прибуток на 1 зайнятого), тис. грн	227,8	146,2	181,7	111,4	153,8

¹ ВП – суб'єкт великого підприємництва; СП – суб'єкт середнього підприємництва; МП – суб'єкт малого підприємництва; МікроП – суб'єкт мікропідприємництва.

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України [23].

Зокрема, учені О.І. Павлов та і ін., досліджуючи розвиток агрохолдингів в системі продовольчої безпеки України, зробили такі висновки: використовуючи у своїй господарській діяльності великий земельний банк, формуючи власний капітал в зарубіжних країнах зі сприятливими умовами оподаткування, розміщуючи свої акції на міжнародних фондових біржах з високим рівнем їх котирування, власники та акціонери великих агропродовольчих компаній концентрують свою увагу на видах діяльності, які приносять «швидкі гроші». Внаслідок цього відбуваються процеси, пов'язані з монокультуризацією рослинництва, занепадом тваринницької галузі, погіршенням якості сільськогосподарських угідь, концентрацією сільськогосподарського виробництва та монополізацією ринку агропродовольчої продукції [6].

На сьогодні для підтримки продовольчої і соціальної безпеки України та вирішення інших важливих питань економічного розвитку, розвитку територіальних громад акцент у державній і регіональній, аграрній політиці слід змістити на малі й середні сільськогосподарські підприємства через їх більш маневрений спосіб ведення агробізнесу. У них капітальні інвестиції переважно спрямовані у сільськогосподарські машини та обладнання (до 86 %), які можна швидко перемістити в разі наближення лінії воєнного фронту, на відміну від великих підприємств, які багато інвестицій вклали у будівництво виробничих і логістичних об'єктів (25 %) [23], зокрема поблизу великих морських портів України, які вже пошкоджені або знищені в результаті воєнних дій.

Щодо показників продуктивності праці, то їх більші значення простежуються у великих сільськогосподарських підприємствах, відповідно, й заробітна плата там також вища. Однак в силу того, що в середніх і особливо малих і мікропідприємствах більше представлено засновників і власників підприємств, то отриманий прибуток в останніх можна прирівняти до трудових доходів, що частково пояснює дану відмінність в оплаті праці в різних видах підприємств галузі.

Учені М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк та ін. зазначають, що малі підприємства формально представляють середній клас у сільській місцевості. Проте сучасне інституціональне середовище малого підприємництва не забезпечує сприятливі умови його функціонування. Сюди можна віднести недостатню підтримку з боку держави малого й середнього бізнесу, загальний кризовий стан сільських територій. Такий стан є антистимулюючим чинником стосовно посилення соціальної функції підприємництва

та піднесення сільських територій. Один із напрямів формування соціального капіталу, як продукту соціальних взаємодій у процесі господарського обміну, у сільській місцевості є кооперація. Завдяки їй підвищується добробут членів кооперативів через виробництво й реалізацію продукції з вищою доданою вартістю, відходом від сировинної моделі розвитку агробізнесу [9].

Сільськогосподарські кооперативи ведуть свою діяльність на міжнародних принципах кооперації і відповідають концепції підприємництва. Таких кооперативних структур в Україні налічується близько 1300 од. До своєї діяльності вони залучають особисті селянські господарства, які їх створили, що сприяє розширенню підприємництва й розвитку соціального капіталу на селі [10]. Про переваги розвитку фермерських господарств, сільськогосподарської кооперації, інтеграційних процесів в аграрному секторі економіки зазначають й інші вчені-однодумці [11; 4].

Тому з метою створення нових фермерських господарств і/або збільшення найму робочої сили в діючих фермерських господарствах слід забезпечити збільшення масштабу й рівня товарності виробництва продукції, механізацію сільськогосподарських робіт, інтенсифікацію виробництва продукції, збільшення продуктивності праці, формування умов розвитку тваринництва та оптимізацію площ землекористування тощо.

Виправданими позитивними напрямами аграрної політики 2018–2020 рр. є переорієнтація державної підтримки на розвиток малих і середніх сільськогосподарських товаровиробників, зокрема фермерських господарств, та підтримку тваринництва, на закупівлю техніки тощо. Така підтримка має вплинути на збільшення рівня формальної зайнятості населення, зокрема у фермерських господарствах. А обслуговуюча кооперація в сільській місцевості дозволить отримати синергетичний ефект для малого агробізнесу завдяки закупівлі сировини й матеріалів за меншими цінами, формуванню більших партій продукції на продаж і переробку, раціональному використанню машинно-тракторного парку тощо.

Про практичний світовий досвід зазначає С.М. Кваша, що створення кооперативів дозволяє підвищити ефективність зусиль і завдяки продажу значних обсягів сільськогосподарської продукції протистояти великотоварному бізнесу. Заснування кооперативного руху має супроводжуватися підтримкою доходів дрібних і середніх товаровиробників. У даному аспекті створення доданої вартості відбувається відповідно до особливих характеристик продукції, що стимулює продаж за значно вищими цінами [14].

У підсумку можна зазначити, що акцент у державній аграрній політиці під час воєнного стану слід робити на малий і середній агробізнес, який орієнтується, насамперед, на внутрішній споживчий ринок продовольства та є менш ризикованим під час воєнних дій і у важкопрогнозований майбутній повоєнний період. Під час воєнного стану найбільше постраждали великотоварні й експортоорієнтовані сільськогосподарські підприємства через порушення транспортних шляхів руху їх товарної продукції. Тому для останніх перспективним напрямом слід вважати налагодження логістичних ланцюгів експорту вітчизняної аграрної продукції за кордон наземним транспортом через сусідні європейські країни, зокрема Польщу, Словаччину, Угорщину, Молдову, Румунію. Позитивним тут є приєднання України до членів економічної організації Тримор'я, що об'єднує 12 країн ЄС та Україну, розташованих біля Балтійського, Чорного й Адріатичного морів, набуття статусу кандидата в члени ЄС. Це дозволить диверсифікувати канали поставок агропродукції на світовий ринок продовольства.

Поділяємо думки вчених О.Ю. Єрмакова та ін., які, дослідивши організаційно-правові форми підприємництва в сільському господарстві, зазначають, що кожна з них потребує

індивідуального підходу, який враховуватиме можливості й потреби власника. Діяльність кожної форми підприємництва є важливою для агробізнесу й населення, а спільне функціонування підприємств з високим рівнем концентрації та інтенсифікації виробництва й дрібних особистих господарств населення забезпечують певне нівелювання економічних спадів у галузі, підвищують гнучкість, цілісність і стійкість аграрної системи. Потрібно забезпечити розвиток і конкуренцію різних форм власності, рівноправних форм господарювання та організаційних форм виробництва в аграрній сфері, а саме приватних, колективних і державних підприємств, агропромислових об'єднань, кооперативів, товариств, агрокомбінатів, фермерських і особистих селянських господарств тощо [15].

Кожний вид: мало-, середньо- й великотоварні форми підприємництва в агробізнесі мають зайняти своє місце в економіці сільських територій. Тому виникає потреба в узагальненні концептуальних засад як стратегічних орієнтирів соціально-економічного розвитку різних видів сільськогосподарських підприємств на майбутній період (табл. 4, урахувавши масштаби виробництва продукції та кількість найманих працівників у них юридичні форми господарювання наведені умовно).

Таблиця 4 – Концептуальні засади соціально-економічного розвитку різних видів сільськогосподарських підприємств

Вид підприємства ¹	Період	
	воєнний	повоєнний
ВП (агрохолдинги, спеціалізовані підприємства, тепличні господарства, тваринницькі комплекси)	Диверсифікація агробізнесу: виробництво зернових і технічних культур, розвиток тваринництва, зокрема свинарства й птахівництва. Формування власної кормової бази у тваринництві. Виробництво альтернативних видів палива для промислових і побутових потреб	Налагодження різних логістичних шляхів експортних поставок. Відкриття виробничих підрозділів з переробки агропродукції, фірмова торгівля. Удосконалення економічного механізму виробництва й використання альтернативних джерел енергії
СП (ФГ, ПП, ТОВ, СВК)	Ведення зернового господарства, овочівництва. Диверсифікація бізнесу: садівництво, скотарство й свинарство. Налагодження торговельних відносин на локальному рівні	Відкриття переробних цехів з виготовлення борошна, круп, м'ясо-молочної продукції, консервації овочів, плодів і ягід. Збільшення обсягів виробництва трудомісткої продукції
МП (ФГ, ПП)	Виробництво менш капіталомістких і більш трудомістких с.-г. культур (овочі, плоди і ягоди, малі ферми, ставкове рибництво, нішеві культури). Товарне кредитування	Розвиток обслуговуючої кооперації, розширення малого агробізнесу: хлібо-булочний і кондитерський напрями, м'ясні напівфабрикати, молочна продукція тощо
МікроП (сімейні ФГ та ін.)	Збільшення обсягів виробництва агропродовольчої продукції для самозабезпечення та реалізації її надлишків, їх первинна переробка й консервація на рівні територіальних громад	Трансформація економічно активних домогосподарств у сімейні фермерські господарства й отримання державної підтримки. Ведення органічного виробництва агропродукції

¹ ВП – суб'єкт великого підприємництва; СП – суб'єкт середнього підприємництва; МП – суб'єкт малого підприємництва; МікроП – суб'єкт мікропідприємництва; ФГ – фермерські господарства; ПП – приватні підприємства, ТОВ – товариства з обмеженою відповідальністю; СВК – с.-г. виробничі кооперативи.

Джерело: власна розробка.

Стратегічним із погляду забезпечення й збільшення рівня зайнятості в сільській місцевості, заробітної плати та ефективності виробництва сільськогосподарської продукції є поєднання рослинницьких підгалузей зі скотарством або свинарством у всіх видах сільськогосподарських підприємств. Щодо підгалузей аграрного сектору економіки, то у всіх видах підприємств необхідно розвивати тваринництво, зокрема молочний бізнес, виробництво яловичини й телятини тощо. Даний напрям дозволить створити багато робочих місць в країні, збільшити обсяг доданої вартості за переробки продукції скотарства, збільшити перелік експортних товарів за кордон, зокрема в повоєнний період.

Для перспективного інноваційного розвитку скотарства у всіх видах сільськогосподарських підприємств вчені І.М. Паска, В.І. Радько та інші обґрунтували такі стратегічні моделі розвитку молочного скотарства: пріоритетність розвитку фермерських господарств з виробництва молока; пріоритетність розвитку великих інноваційно-орієнтованих сільськогосподарських підприємств з одночасним державним стимулюванням кооперативної форми виробництва молока фермерськими і особистими селянськими господарствами. Дані моделі передбачають зміцнення кормової бази, підвищення рівня годівлі тварин, впровадження комплексної механізації та автоматизації виробничих процесів і переведення галузі на новітні технології, використання високопродуктивних, спеціалізованих порід худоби, підвищення якості тваринницької продукції, удосконалення організації і оплати праці. Водночас вагоме значення має державна підтримка зазначених заходів через бюджетні програми [16].

Слід відмітити про позитивну тенденцію підвищення продуктивності корів у сільськогосподарських підприємствах в останні роки (2017–2022 рр.) до 6634 кг молока на 1 корову, тимчасом у господарствах населення вона становить у межах 4480–4666 кг молока на 1 корову. Отже, потенціал поголів'я стада у господарствах населення необхідно більш ефективно використовувати, що можна забезпечити через якісні зоотехнічні й ветеринарні заходи в кооперативних об'єднаннях дрібних форм агробізнесу у межах територіальних громад. Доступність державної підтримки для цих сільськогосподарських товаровиробників має стимулювати до їх трансформації в сімейні фермерські господарства.

Зокрема, результати досліджень Л.Д. Тулуша й О.Ю. Грищенко свідчать, що потенційна чисельність домогосподарств, у яких наявні

економічні підстави для відповідної трансформації, оцінюється понад 110 тис. од. Із них за окремими напрямами діяльності: близько третини – молочний напрям; до 20 % – інші види тваринництва; близько 20 – вирощування овочів; до 15 – фруктовো-ягідний і 10–15 % – зерново-технічний напрям. Ці господарства перебувають поза системою державних фінансових відносин, що негативно позначається на їх розвитку, конкурентоспроможності, рівні доходів, соціальній захищеності членів і фінансовій спроможності місцевих бюджетів сільських територій [13].

Відрадною в останні роки є акцентування уваги й збільшення державної підтримки з боку Мінагрополітики України на розвиток тваринництва й фермерських господарств. Тому й надалі таку державну підтримку слід продовжувати й стимулювати розвиток ринку праці в аграрній сфері через розвиток різних видів сільськогосподарських підприємств, зокрема додатково за рахунок місцевих фінансових, земельних і виробничих ресурсів, які отримали територіальні громади в результаті децентралізації влади й реформи місцевого самоврядування в Україні.

Приєднуємось до думки Р.Я. Корінця, щодо розвитку сімейних фермерських господарств: сімейне фермерство – не лише економічний чинник у житті сільського населення, а й важливий інструмент формування активного громадянства, без якого неможливо побудувати державу-лідера. Це цілком очевидно, оскільки така форма господарської діяльності є відображенням особливого способу сільського життя, її основою є сім'я, задоволення потреб, причому не лише економічних, а й соціальних, культурних, екологічних і рекреаційних.

Через створені кооперативами об'єднання сімейні ферми стають повноправними учасниками аграрного ринку, оскільки стають цікавими для оптових ринків, торгівлі, громадського харчування. Сімейні фермерські господарства мають стати центром уваги територіальних громад. Очікувані перспективи розвитку сімейних фермерських господарств здатні зробити їх привабливими для молоді, що дасть змогу більш оптимістично розглядати майбутнє українського села [12]. Тому розвиток малого агропідприємництва завдяки статусній мотивації праці та державній підтримці сімейних фермерських господарств дозволить поліпшити демографічну складову розвитку сільських територій України.

Висновки. Провівши аналіз стану розвитку сільськогосподарських підприємств України за 2017–2020 рр., можна відзначити позитивні зрушення за показниками еконо-

мічної ефективності виробництва продукції в суспільному секторі аграрної економіки. Нині формальний сектор аграрної економіки представлений трьома групами товаровиробників, яким властиві свої особливості розвитку: великі, середні й малі підприємства, для яких у сучасних складних умовах 2022 р. й надалі окреслено концептуальні засади розвитку у невизначений час воєнного і післявоєнного періодів, відповідно, на коротко- й середньострокову перспективу.

Оскільки очікується спад капітального інвестування в галузі, нами систематизовано концептуальні засади розвитку різних видів сільськогосподарських підприємств для забезпечення розвитку аграрного сектору економіки, формальної зайнятості та трудових доходів населення, продовольчої безпеки країни, відновлення її експортного потенціалу в складних умовах воєнного й післявоєнного періодів.

Визначивши концептуальні напрями виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах, необхідно скорегувати відповідну аграрну політику й державну підтримку, сформувати відповідний організаційний механізм функціонування їх різних видів на рівні держави, регіонів (областей) і територіальних громад тощо.

Логічним продовженням подальших досліджень має бути розроблення стратегії або державної програми розвитку сільськогосподарських підприємств на довгострокову перспективу, враховуючи економічні, соціальні й політичні виклики, пов'язані з нецивілізованими діями сусідньої держави – Російської Федерації. Головна увага тут зосереджуватиметься на визначенні основних виконавців і фінансового забезпечення відповідних практичних заходів за соціальним, економічним і безпековим векторами розвитку різних видів сільськогосподарських підприємств.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ільчук М.М., Ус С.І., Дмитрук М.І. Теоретичні засади розвитку підприємництва. Економіка АПК. 2020. № 3. С. 100–110.
2. Дюк А.А. Концептуально-методичні засади оцінки організаційно-економічної соціалізації підприємництва на селі. Економіка АПК. 2020. № 4. С. 111–120.
3. Русанюк В.В. Державне регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі. Економіка АПК. 2021. № 1. С. 94–102.
4. Трутенко Г.О. Розвиток підприємницької діяльності в сільському господарстві України. Економіка АПК. 2021. № 1. С. 103–112.
5. Могильний О.М. Трансформація організаційно-правових форм сільського господарства: від багатокладності до латифундації. Економіка АПК. 2021. № 1. С. 15–27.
6. Павлов О.І., Дідух С.М., Барвіненко В.Д. Інклюзивний розвиток агрохолдингів в системі продовольчої безпеки України. Економіка та управління АПК. 2020. № 2. С. 64–72.
7. Кісіль М.І. Макроекономічний інвестиційний процес у сільському господарстві України. Економіка АПК. 2021. № 9. С. 19–30.
8. Свиноус І.В., Гаврик О.Ю., Ємчик Т.В., Сало І.А. Формування системи інституційного забезпечення інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств. Економіка та управління АПК. 2021. № 1. С. 63–75.
9. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність: монографія / Ю.О. Лупенко та ін. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2017. 202 с.
10. Малік М.Й., Швець А.А. Роль підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції у розвитку сільських територій. Економіка АПК. 2021. № 7. С. 50–62.
11. Шпикуляк О.Г., Алексєєва О.В. Розвиток фермерських господарств в організаційно-економічному забезпеченні зайнятості населення. Економіка АПК. 2021. № 4. С. 95–107.
12. Корінець Р.Я., Малік Л.М. Інституціоналізація сімейних фермерських господарств у соціально-економічне середовище. Економіка АПК. 2018. № 4. С. 60–69.
13. Тулуш Л.Д., Грищенко О.Ю. Трансформація високотоварних господарств населення в суб'єкти підприємництва: податково-бюджетні аспекти. Економіка АПК. 2018. № 1. С. 40–52.
14. Кваша С.М., Усаченко Л.М., Олефіренко Т.В. Напрями державного регулювання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції: монографія. Київ: Компринт, 2012. 187 с.
15. Єрмаков О.Ю., Вакараш В.В., Вакараш В.М. Розвиток форм підприємницької діяльності в сільськогосподарському виробництві України: монографія. Київ: ЦП «Компринт», 2013. 230 с.
16. Паска І.М., Гринчук Ю.С., Радько В.І., Ткаченко К.В. Обґрунтування стратегії інноваційно-орієнтованого розвитку сільськогосподарських підприємств з виробництва молока. Економіка та управління АПК. 2021. № 1. С. 179–190.
17. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436 (із зм.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n461>
18. Статистичні збірники «Сільське господарство України». URL: <http://ukrstat.gov.ua>
19. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973 (із зм.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>
20. Податковий кодекс законів України від 02.12.2010 № 2755 (із зм.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n5201> (дата звернення: 27.06.2022 р.).
21. Ланченко Є.О. Розвиток соціально-трудових відносин в аграрній сфері: монографія. Київ: ЦП «Компринт», 2022. 266 с.

22. Продовольчий споживчий кошик VS раціональні норми. URL: <http://edclub.com.ua/analityka/prodovolchyyu-spozhyvchyy-koshyk2016-vs-racionalni-normy> (дата звернення: 27.06.2022 р.).

23. Статистичні збірники «Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва». URL: <http://ukrstat.gov.ua>

REFERENCES

1. Ilchuk, M.M., Us, S.I., Dmytruk, M.I. (2020). Teoretychni zasady rozvytku pidpriemnytstva [Theoretical principles of business development]. *Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]*. No 3, pp. 100–110.

2. Diuk, A.A. (2020). Kontseptualno-metodychni zasady otsinky orhanizatsiino-ekonomichnoi sotsializatsii pidpriemnytstva na seli [Conceptual and methodological principles of assessing the organizational and economic socialization of entrepreneurship in rural areas]. *Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]*. No 4, pp. 111–120.

3. Rusaniuk, V.V. (2021). Derzhavne rehuliuвання rozvytku pidpriemnytstva v aharnomu sektori [State regulation of business development in the agricultural sector]. *Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]*. No 1, pp. 94–102.

4. Trutenko, H.O. (2021). Rozvytok pidpriemnytskoi diialnosti v silskomu hospodarstvi Ukrainy [Development of entrepreneurial activity in agriculture of Ukraine]. *Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]*. No 1, pp. 103–112.

5. Mohylnyi, O.M. (2021). Transformatsiia orhanizatsiino-pravovykh form silskoho hospodarstva: vid bahatoukladnosti do latsfundatsii [Transformation of organizational and legal forms of agriculture]. *Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]*. No 1, pp. 15–27.

6. Pavlov, O.I., Didukh, S.M., Barvinenko, V.D. (2020). Inkliuzyvnyi rozvytok ahrokhodyniv v systemi prodovolchoi bezpeky Ukrainy [Inclusive development of agricultural holdings in the food security system of Ukraine]. *Ekonomika ta upravlinnia APK [Economics and management of agro-industrial complex]*. No 2, pp. 64–72.

7. Kisil, M.I. (2021). Makroekonomichni investytsiyni protsesy u silskomu hospodarstvi Ukrainy [Macroeconomic investment process in agriculture of Ukraine]. *Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]*. No 9, pp. 19–30.

8. Svnous, N.I., Havryk, O.Y., Svnous, I.V., Yemchuk, T.V., Salo, I.A. (2021). Formuvannya systemy instytuttsiinoho zabezpechennia investytsiynoi diialnosti silskohospodarskykh pidpriemstv [Formation of the system of institutional support of investment activity of agricultural enterprises]. *Ekonomika ta upravlinnia APK [Economics and management of agro-industrial complex]*. No 1, pp. 63–75.

9. Lupenko, Y.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.Y., etc. (2017). Rozvytok malykh ahrarykh pidpriemstv u rynkovomu instytuttsiynomu seredovyschchi: indykatory ta efektyvnist: monohrafiia [Development of small agricultural enterprises in the market institutional en-

vironment: indicators and efficiency]. Kyiv: NNTs «IAE», 202 p.

10. Malik, M.Y., Shvets, A.A. (2021). Rol pidpriemnytstva, kooperatsii ta ahropromyslovoi intehtatsii u rozvytku silskykh terytorii [The role of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration in rural development]. *Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]*. No 7, pp. 50–62.

11. Shpykuliak, O.H., Aliksieieva, O.V. (2021). Rozvytok fermerskykh hospodarstv v orhanizatsiino-ekonomichnomu zabezpechenni zainiatsosti naselennia [Development of farms in the organizational and economic provision of employment]. *Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]*. No 4, pp. 95–107.

12. Korinets, R.Y., Malik, L.M. (2018). Instytuttsionalizatsiia simeinykh fermerskykh hospodarstv u sotsialno-ekonomichne seredovyschche [Institutionalization of family farms in the socio-economic environment]. *Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]*. No 4, pp. 60–69.

13. Tulush, L.D., Hryshchenko, O.Y. (2018). Transformatsiia vysokotovarynykh hospodarstv naselennia v sub'iekty pidpriemnytstva: podatkovobiu-dzhethni aspekty. [Transformation of highly marketable households into business entities: tax and budgetary aspects]. *Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]*. No 1, pp. 40–52.

14. Kvasha, S.M., Usachenko, L.M., Olefirenko, T.V. (2012). Napriamy derzhavnogo rehuliuвання obshchiv vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii: monohrafiia [Directions of state regulation of agricultural production]. Kyiv: Kompynt, 187 p.

15. Yermakov, O.Y., Vakarash, V.V., Vakarash, V.M. (2013). Rozvytok form pidpriemnytskoi diialnosti v silskohospodarskomu vyrobnytstvi Ukrainy: monohrafiia [Development of forms of entrepreneurial activity in agricultural production of Ukraine]. Kyiv: TsP «Kompynt», 230 p.

16. Paska, I.M., Hrynychuk, Y.S., Radko, V.I., Tkachenko, K.V. (2021). Obgruntuvannya stratehii innovatsiino-oriantovanoho rozvytku silskohospodarskykh pidpriemstv z vyrobnytstva moloka [Substantiation of the strategy of innovation-oriented development of agricultural enterprises for milk production]. *Ekonomika ta upravlinnia APK [Economics and management of agro-industrial complex]*. No 7, pp. 179–190.

17. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 436 (iz zm.) [Economic Code of Laws of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n461>

18. Statystychni zbirnyky «Silske hospodarstvo Ukrainy» [Statistical publications «Agriculture of Ukraine»]. Available at: <http://ukrstat.gov.ua>

19. Pro fermerske hospodarstvo: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine On Farming] vid 19.06.2003 № 973 (iz zm.). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>

20. Podatkovi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755 (iz zm.) [Tax Code of Laws of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n5201>.

21. Lanchenko, Y.O. (2022). Rozvytok sotsialno-trudovykh vidnosyn v ahraryi sferi: monohrafiia

[Development of social and labor relations in the agrarian sphere]. Kyiv: TsP «Kompynt», 266 p.

22. Prodovolchyi spozhyvchyi koshyk VS rationalni normy [Food consumer basket VS rational norms]. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/prodovolchyy-spozhyvchyy-koshyk2016-vs-racionalni-normy>

23. Statystychni zbirnyky «Diialnist sub'iektiv velykoho, serednoho, maloho ta mikropidpriemnytstva» [Statistical publications «Activities of large, medium, small and micro enterprises»]. Available at: <http://ukrstat.gov.ua>

Conceptual bases of agricultural enterprises development

Lanchenko Y.

The subject of scientific research is the scientific and practical principles of development of various types of agricultural enterprises in Ukraine. The purpose of the article is to substantiate the conceptual directions of production in small, medium and large agricultural enterprises in the war and postwar period. The data of the State Statistics Service of Ukraine, regulatory acts of Ukraine and the scientific research (abstract-logical, system approach, monographic, statistical-economic method) were used.

Based on the retrospective analysis of agricultural enterprises production efficiency, the key areas of economic activity of large, medium and small agricultural enterprises are identified. In the conditions of wartime and the further postwar period, when a significant decline in investment activity is expected, agricultural production will be oriented towards more labor-intensive and less capital-intensive types of agribusiness, in particular in small and medium agricultural enterprises.

In agricultural enterprises there is a different share of working capital in the total value of assets. In small enterprises, the capital structure is dominated by working capital, while in large – fixed capital and capital security is 3-4 times higher than in other types of enterprises in the branch. Based on this, in a state of war and the risk of capital investment in the industry, the most economically advantageous is the situation in small and medium enterprises, where the best rates of return on investment and rates of return.

It is proved that for large agricultural enterprises it is necessary to determine the economic vectors of their development in the short and medium term. In particular, to diversify agribusiness and combine the development of crop and livestock production, to diversify sales channels to the external food market, and to focus on the domestic consumer market. Also, these companies need to pay attention to the production of biofuels, other energy resources and more.

Based on the analysis of capital investment in various types of agricultural enterprises, the directions of investment in agricultural machinery and equipment are substantiated (they can be moved quickly in case of the military front approach). Such investment and reproduction processes can be traced in small and medium enterprises, in contrast to large enterprises, which have invested a lot in the construction of production and logistics facilities.

Small, medium and large forms of entrepreneurship in agribusiness should take their place in the economy of rural areas. The study has generalized the conceptual directions – strategic landmarks of social and economic development of various types of agricultural enterprises for the future period are.

Key words: entrepreneurship, agricultural enterprise, farming, food security, employment, economic efficiency, capital investments.

Copyright: Ланченко Є.О. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:
Ланченко Є.О.

<https://orcid.org/0000-0003-0894-4885>